

Rimmon-Kenan // Narrative fiction: contemporary poetics. 2nd ed. – London : Routledge, 2002. – Pp. 6–28. 17. Schmid, Wolf. Narrativity and Eventfulness / Schmid Wolf // T. Kindt, H.-H. Müller. What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory. – Berlin : de Gruyter, 2003. – Pp. 17–33.

Олександр Яровий
к. філол. наук, доц.

ЛІТЕРАТУРА В КООРДИНАТАХ ЕТИЧНОГО ВИМІРУ: ПОГЛЯД ІЗ ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

Автор статті пропонує звернути увагу на етичний складник літератури. Часто саме моральний зміст диктує оригінальну форму. Традиційні мистецькі авторитети виступали і «вчителями життя»... Сьогоднішній день вносить не завжди позитивні корективи. Використання класичних принципів містить можливості розвитку літератури в майбутньому.

Ключові слова: література, паралітература, етичний та естетичний зміст.

Автор статьи предлагает обратить внимание на этическую составляющую литературы. Часто нравственное содержание диктует оригинальную форму. Традиционные художественные авторитеты представляли и «учителями жизни»... Сегодняшний день вносит не всегда положительные коррективы. Использование классических принципов таит возможности развития литературы в будущем.

Ключевые слова: литература, паралитература, этическое и эстетическое содержание.

Author of article propose to pay attention to ethical compound of literature. Moral contents dictate original form often. Traditional artistic authority represent of «teacher of the life». Today's make alterations don't always positive. Make use of classical principles contain means of the development of literature in future.

Keywords: literature, para-literature, ethical and aethetical contents.

Чим стрімкіше мерехтять видозміни в навколишньому динамічному світі початку XXI ст., тим більш очевидно: найчастіше в людському суспільстві занедбується корисне та справжнє і, за дивовижно-незбагненою логікою, підноситься шкідливе й імітоване. На те є багато причин: у людській природі, в особливостях суспільного розвитку, у явищах політичних, соціальних, ідеологічних... (На тому не будемо спинятися). Дуже часто ми ігноруємо давніші вартісні надбання, йдемо на повідку якихось новоявлених плюсклих теорій. У той час, як для розуміння багатьох речей достатньо зняти з полиці забутий томик (й не обов'язково сотрясати тучний, але безмозко-неіндивідуальний і, зрештою, примітивно-механістичний Google, для якого однакові (як «одиниці») Шекспір і Любка Дереш), бо відповідь «сидить при вашому ж таки столі», – як писав Борис Олійник...

Так і проблема літератури справжньої та імітованої: не сьогодні вона виникла. Про це не раз ішлося.

Чому ми забули, наприклад, «Розповіді про неспокій» Юрія Смолича? Вони стали великим культурним проривом на час свого виникнення (60-ті – початок 70-х років XX ст.), автор був свідком і учасником подій літературного відродження 20-30-х, володів неабияким талантом мемуариста. Так от, він

пише: «Білялітературність – це також, коли хочете, професія, і вже в кожному разі – покликання. І кожне літературне покоління має або мало, якщо мова про старші літературні генерації, і своїх специфічних “біля”» [6,167]. І далі він їх класифікує на певні, як сам зазначає, «типи» або ж «категорії». «Або це літературні невдахи (люди глибоко нещасні), ремісники, позбавлені таланту; люди, які *не можуть* не писати» (виділення Ю.Смолича. –*О.Я.*); «найгірша ж категорія – це, звичайно, – літературні заробітчани» (звернімо увагу, автор їх називає – «люди межівно огидні»); далі – «люди гонорові, марнославні, яких незборимо приваблює популярність». Нарешті, є категорія білялітературних «притирал» чи «приживалів», які просто труться біля певного угруповання чи покоління... Класифікація Ю.Смолича завершується висновком: «Були і при нашому поколінні всі оці «білялітературні» персонажі – всіх категорій, і багато, дуже багато, – можливо, більше, ніж при якійсь іншій генерації. Бо ж наше покоління було *першим* поколінням літераторів нової епохи, отже – на зламі двох епох...». [6,169]

Хочемо звернути увагу на одну очевидну річ у цьому зачині з-під пера вже віддаленого від нас часом та «кон’юнктурною непам’яттю» письменника. Так чи інакше *проблеми літературні й білялітературні*, як ми бачимо, *виростають із особистості людини*. Не хочемо тут торкати дотичну тему доносів, наклепів, – це ж іще добре, коли білялітературні типи не зводили рахунків (рухані своєю чорною заздрістю та іншими малоприємними причинами...) із письменниками справжніми – талановитими. Бо літературна дійсність, зокрема ХХ ст., знала всяке... Звісно, згодом це все широко названо «культура особи Сталіна». Але ж хочемо чи не хочемо, доноси один на другого часто писали самі письменники, які теж були живими людьми – талановитими, але не ідеальними в плані етики...

Наша література теж перебуває на межі двох епох. Йдеться не тільки про рубіж, епохальний «антракт» – зникнення сукупності радянських літератур і несподіване НЕ-ВИНИКНЕННЯ очікуваних яскравих національних літератур ХХІ ст. (можливо, ще рано, ми почекаємо). Переформатовується весь світ, настає інша глобальна епоха (гірша, краща?), але, зрозуміло, кардинально відмінна від попередніх. І думається, що в цій епосі порятунком може бути тільки повернення до *моральних імперативів*. Передусім, звичайно, тих, що базуються на *релігійно-етичних* принципах, адже ні космічні польоти не перекреслили існування Бога в житті людини, ні кібернетика з інтернетом не можуть заперечити необхідність Богом дарованої совісті, як внутрішнього індикатора діянь всякої людини, а тим більше – митця, літератора. І на цьому новому, ще небаченому для людства етапі давні істини можуть прислужитися як ніколи (всі «панацеї» останніх століття-півтора збанкрутували...). Недаремно Конфуцій констатував: «Я вірю в древність». Йому ж належить і судження: справжнім учителем може бути тільки той, хто в старому здатен відкривати нове (!).

Поняття «література», як і «не-література», мають доволі розмиті межі, і це здавна. Знову ж таки, якщо ми вважаємо, ніби такий стан з’явився тільки

сьогодні, – помиляємося... До того ж, у літературознавстві важко або й неможливо досягти математичної чіткості. Так, можуть бути непорушні істини-константи, подані в «знакових системах» різних народів, епох, літератур, але не може бути однакових стандартів. Це зовсім не суперечність. Література може нести уявлення про добро і красу, але не обов'язково за тими правилами і догматами, які кимось із людей нібито «універсально» встановлені. Ми всі знаємо, що Н.Буало наряду із літературою салонів (преціозною) невисоко ставив, узагалі відкидав бурлеск, «майданну» літературу. А на українському ґрунті один з найяскравіших виявів класицизму, «Енеїда» І.Котляревського, постав саме у форматах зневаженого великим теоретиком бурлеску - з неї почалася живомовна, нова українська література...

Тепер щодо добра, істини й краси. О.Солженіцин у своїй «Нобелівській лекції» 1972 року (як нам здається, дещо розвиваючи ідеї філософа Питирима Сорокіна) говорить про те, що на «древі світовому», символічному дереві людської цивілізації із трьох гілок (Добра, Істини і Краси) – дві вже засохли чи принаймні засихають: Добро й Істина. Це писалося до настання постмодерної доби, коли закони Істини не підмінялися ще настільки нахабно і відверто псевдоістинами, як тепер, і так форсовано не возвеличувалося зле, низьке та потворне в людині. Отже, резонно запитує Солженіцин: чи не могла б сама Краса виконати функції двох майже атрофованих гілок? Тобто, чи не може мистецтво стати носієм універсальних цінностей, якщо релігійний закон і моральна правда (справедливість) так тяжко зневажені? І далі говорить про те, що мистецтво може бути універсальною шкалою цінностей для різних епох і народів...

Думається, що ключовим моментом відмінності літератури і не-літератури є, як не крути, наявність гуманістичного, людинокорисного зерна, яке має бути компонентом домінуючим. Отже, це момент найголовніший.

Мабуть, варто відкинути багато сучасних натужно-пустих розумувань: що ж воно таке література, що ж воно таке не-література, де мистецтво, де не-мистецтво, де красиве, а де потворне? Відчуття здорового, «свіжого» й хворобливо-«зіпсутого» – в самій «правильно поставленій» людині, у вродженому й розвинутому адекватним вихованням чутті.

Полюси прекрасного й потворного розпізнаються інтуїтивно. Постмодерна доба, думається, рано чи пізно закінчиться, і ми згадаємо незаперечно: чомусь більшість народів і представників культурних епох, кажучи умовно, бачили змію чи жабу огидною, а троянду чи діамант – прекрасними. Звичайно, для оригінальничання сьогодні багато авторів тужаться із вродженою «естетичною» совістю сперечатися, втім, як і з базовою, «етичною»; і тому, змальовуючи гидоту, переконують, що вона – щось прекрасне та своєрідно-загадкове, притягальне: «таке», мовляв, і Бодлер описував. А коли ми скажемо, що феномен Бодлера... є, як на нашу думку, протиприродним поєднанням глибокого таланту (в плані форми, мовно-образної оболонки) – із фактично zdeгрованою совістю носія зла (що очевидно навіть без прямих поетових декларацій, хоч наявні й вони)?

У літературі все надто складно. За усталеними підозрілими шкалами літературних репутацій ми оголошуємо шедеврами, класичною літературою порнографічного «Золотого осла» Апулея (до речі, хто читав неадаптований повний варіант? Збоченнями цей твір аж кишить); «Гаргантюа і Пантагрюель» Рабле й «Декамерон» Боккаччо – теж з елементами порнографізму... Є й таке мистецтво. Мало хто згадує, що католицький чернець Боккаччо наприкінці життя розкався в написанні «Декамерону»...

Гріх, збочення, аномалія несуть за собою тільки темряву, «від'ємність», порожнечу. Будьмо обережні і з дотичною до гріха «сміховою культурою». Є доволі різний сміх. Може бути той аномальний сміх, який, за судженнями давніх греків, перетворюється вже на якийсь «пароксизм», коли – «сміх вже не те, що робиш ти, а те, що діється з тобою». Але після невибагливого примітивного сміху, після відчуття якоїсь вульгарно-нечистої насолоди чекатиме читача вакуум розчарування і новий безкінечний пошук чогось такого, щоб ще краще «полоскотало нерви», бо катастрофічно притуплюється гострота відчуттів, «зношується» емоція... Виявляється, не тим треба було годувати душу! Таким екстенсивним «пошуком розваг та насолод» мистецтво її не нагодує. Твір може наситити пориви розуму й серця високим почуття і мудрістю корисної думки, як би це банально не звучало (власне, згаданого Конфуція теж звинувачували в банальності). Справжнім Твором можна невичерпно милуватися, збагачуючи себе смислами, а від підробки – хіба бігти до наступної підробки, і знов те саме...

Письменник повинен вміти зачудуватися з цього світу, побачити його красу, незвичайне у звичайному. Характерне психологічне спостереження: сучасним дітям архаїчний двовимірний мультфільм, «пласка картинка», як зазначають фахівці зі студії «Уолт Дісней», вже видається нудною. Завтра нудним видається формат 3D. Хай до нього додадуть запахи – буде 4D, ще й дотик – буде 5D, але й це обридне, і це видається таким, що «приїлося!» Тому що зовнішні обставини не впливають на симптоми внутрішньої порожнечі. Згадайте роман П.Коельо «Вероніка вирішує померти». Тільки емоційний струс (перебування перед обличчям смерті) пробуджує в юній героїні розуміння істинного сенсу існування, відчуття «всеняповненості» життям кожної клітинки і секунди цього світу. «В тому, що мені не хотілося жити, винна тільки я сама», – каже після свого прозріння героїня.

«Будьте як діти, бо таких є Царство Небесне», – сказав Христос.

Широко розкриті очі дитини – ідеал мистецького «вбирання-у-себе-світу» й «заново-творення» його.

...Скільки із того, що може дитина,
ми, дорослі, навіки втрачаєм:
цільність чуттів,
особливе сприйняття природи і краси.
Кожна дитина оперезана райдугою.
В дорослого райдуга – сіра... [4,193]

Це слова із драматичної поеми І. Драча «Дума про Вчителя». Отак гортаєш те, що нами відкинуто, забуто, ті томи, які, на щастя, не встигли втрапити недавно до так званої «комуно-шовіністичної літератури» через те, що там могли траплятися слова «комунізм», «радянський» чи щось у цьому роді. (Ну, панове, «комунізм» загадується і в «Журналі» – щоденнику Тараса Шевченка). Річ не в тому. За влучним спостереженням Ф.Достоевського, основною метою мистецтва, основною темою мистецтва завжди є й буде людська мрія про «золотий вік».

Людська мрія про покращення людини і суспільства - це все-таки не утопія. Література тоді відповідає своєму визначенню, коли робить людей хоч на краплинку кращими, ніж вони є. І в радянські часи була Література, що кликала до високого, й бездарні агітки графоманів-кар'єристів. Слово з Божою іскрою – і словоплетиво диявольської облуди... Так, є в поемі І.Драча навіть блюзнірська інсценізація з «богом» і «ангелами», бо така антирелігійна казка є і в прототипа – В.Сухомлинського. Але... дивовижний парадокс: подібні до Вчителя люди творили світ... за Божими заповідями. В тій же поемі І.Драч пише: «До серця людського навіки перепинити доступ звіра – ось в чім зміст, покликання учителя...» [4,166]. І хай в тому контексті десь згадується Ленін і т.п., але мета героя, Вчителя, – формування гідної людини – вигадана не в раднаркомах і політбюро. Вона – клич природного духовного розвитку. Чи ж не ту мету ми бачимо у поставлених Христом завданнях для людей, що потім розвивалися в апостольських посланнях: «Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш небесний...»

Література – це продовження пророцького служіння. До речі, в давньому Ізраїлі були так звані пророцькі школи. Звичайно, в них не вчили пророкувати, але йшлося про навчання, чимось подібне (у тих, звісно, вимірах...) до нашої спеціальності «Літературна творчість». Це були майстерні, де вчили на творців гімнів, псалмів, пісень, різного роду релігійної поезії, тому що в таких форматах існувала словесність у біблійного народу.

І – як важко уявити пророка на роликівих ковзанах, так, мабуть, непросто традиційній читацькій свідомості (якщо така ще лишилася), звикнути до блюзнірства-штукатурства у псевдолітературних виробках.

А науковці, особливо адепти новоявлених західних теорій, все продовжують якісь безживні дискусії: що таке література? Що таке не-література? Та в людині, повторимо, є вроджене етичне і вроджене естетичне чуття, і тому ми здатні ним, як інструментом сприйняття мистецтва, реагувати на красиве і потворне, на добре і зле. Захід якийсь розгублений у питаннях дослідження-розрізнення літератури й не-літератури, високого письменства і белетристики, тривіальної літератури. Розкрийте першу-ліпшу книжку широко розрекламованого Цв.Тодорова: «Хто наслідиться сьогодні чітко розмежувати те, що є літературою, і те, що нею не є?» [7,6]. І далі він продовжує, що в суспільстві «в міжособистісних і суспільних стосунках... існує певний елемент, який можна виокремити, який звикли позначати словом «література». Чи довели ми водночас, що всі конкретні твори, які виконують цю функцію мають

спільну природу, яку ми, тим самим, маємо право визнати? Зовсім ні...» [7, 6]. І далі він говорить про літературу, як структуру, намагається говорити про жанр і мову, як літературоутворюючі, точніше, «дискурсоутворюючі» чинники і категорії...

Малонаповнені «словеса». Нема духу Літератури...

Що ж об'єднує різні твори Літератури? Ми про це все сказали – висока етична планка й естетична довершеність.

Ми, дослідники літератури, не можемо бути безпристрасними, як біолог, який вивчає з однаковим пізнавальним інтересом, із індиферентністю потворного павука й прекрасну чайку, ми все одно мусимо вносити якісь категорії позитиву/негативу. Ми на рівні особистісної симпатії/антипатії, завдяки вродженому етичному й естетичному смаку і формуємо свої уподобання. І там, де вони в більшості збігаються, на тому перетині і народжується загальноприйняте поняття справжньої літератури.

Інша справа, що тепер більшість уже ратує за анти-літературу! Так сформовано смаки, що паралітературу, який-небудь рекламний слоган – вже прирівнюють до перлин словесності, ставлять на одну планку з літературними шедеврами, і в цьому велика роль згаданих і незгаданих вчених мудрагелів з призахідної сторони, усіх тих, для кого це просто «текст», для кого це просто мовні явища, синтагми, структури і т.п.

А де ж душа? Можливо, це ненауково. Але тоді «ненауково» говорити і про інтелект людини, оскільки при трепанаціях черепу мозок видно, інтелекту – ні. Так само при пересадці серця не знаходять сліду почуттів, які пророки та поети локалізують саме в цьому органі.

«Хто нині пам'ятає, а якщо й пам'ятає, то чи замислюється, що культура – з «культу»? Що вона символічна. Що символи – із культової символіки. Що в культури є предки, тоді як у цивілізації, яка живе тільки днем сьогоднішнім, їх немає. Що культура протистоїть хамізму, тоді як цивілізація його культивує..» – пише В.Базилевський [1]. Недаремно Й.Гейзінга, що так обстоював ігрове начало у мистецтві, все ж писав: «Здоровий дух не боїться брати з собою в дорогу вагомий вантаж цінностей минулого...». Так, хоч література, за влучним висловом Юрія Шереха, це не тільки гра, *але й гра*, але не треба випинати це начало як єдине і найважливіше! А то що маємо – література нікому нічого «не повинна»; не треба нудної серйозності; тільки гра, гра, гра!..

У цьому світі кожен щось «може» і кожен щось «повинен». І літератор багато що *повинен*.

Він повинен бути, наприклад, інтегрованим в *історію* і у свою *національність*. Тут нема нічого поганого. Глумачення історії у творах письменника лише тоді переконує, коли воно особистісне. Не обов'язково, звичайно, мається на увазі, що найкраще напише про війну той поет, в якого у шафі висить дідова чи батькова гімнастерка із нагородами, хоча це теж «так є». Можна писати про епоху Богдана Хмельницького або Тараса Шевченка. Але якщо говорити про ці постаті, то треба мати хоча б щось «від них», прагнути

мати щось «від них», бо інакше це буде просто безживний лубок. Отже, щирість переживання – ще одна «ненаукова» ознака справжньої літератури.

А щодо національності... то зайве і говорити. Побутує думка, що чим більш «національний» поет, тим важче його перекласти на іномови. В одному із інтерв'ю О.Забужко самопишається, що, мовляв, не поспішає перекладати свої твори в тих країнах, «де бракує місцевих кваліфікованих українців, як в Іспанії або Франції... Адже я належу до тих авторів, в кого мова як у поетів – будівничий елемент художнього образу (англійці звать таких «language writer», а німці – «sprach autor»), і кого абиякий переклад може просто знищити в очах іноземного читача... Знаю, що «зробити Забужко» серед європейських перекладачів-українців вважається, свого роду, сертифікатом найвищої кваліфікації... « [5,76-77]. Нічого не скажеш – скромно, «самокритично»... Хоча, звісно, бувають випадки, коли резонним видається вислів В.Дрозда: «Скромність сучасного письменника не прикрашає». Але тут скромність і не загрожує...

Нарешті, письменникові варто говорити не тільки від свого імені. Точніше, від свого імені - він найцікавіший, але в тому «я» мають бути забрані інтереси, прагнення багатьох. Один з «найхімерніших» європейських письменників сучасності, Герман Гессе, зазначав: «Той факт, що багато хто, переважно молоді люди, знаходять у моїх творах щось таке, що завойовує їх довіру, я пояснюю так: на світі є багато людей, які подібним чином страждають, борються за віру і за сенс власного існування; подібним чином впадають у відчай у своєму часі, й однак, з повагою прозрівають за ним, як і за будь-яким часом, – щось божественне. Вони знаходять в мені людину, що висловлює їх думки» [2,225]. Здається, дуже вичерпно і точно сказано.

«За всіх скажу, за всіх переболію», – це тичинівське гасло не застаріло.

... Але як би зробити, щоб літературні заклики втілювалися в життя?!

Прикметним у контексті нашої теми є інтерв'ю з письменником Мирославом Дочинцем в «Літературній Україні» за 25 листопада 2010 року: «Книжка – це зворушливі моменти зустрічі з власною душею» [3]. Письменник говорить про сьогоднішню сумну заміну місцями понять «література» і «нелітература». «Михайло Слабошпицький слушно вважає 95% обсягу книговидавання в Україні – нелітературою. А що ж література? десяток імен в обіймі. Їх нещадно експлуатує видавнича мафія, замовляє їм щороку по книжці. І розкручує до такого шаленства, що одуріла молодь купує їх і гортає за інерцією...»

І це незаперечно: виходять нові романи літераторів Ж., З., А., але складається враження, що автор, аби відпрацювати вже авансово оплачену видавництвом певну кількість аркушів, просто вигрібає все із кошків комп'ютерних і звичайних, «традиційних» – під столом, аби чимось заповнити ці обсяги. Я звернув увагу, для прикладу, на описи жіночої зовнішності в новому і вже такому, що лаштується до «розкрутки», романі С.Жадана «Ворошиловград». (Крім апетитної чорно-білої назви, яку можна було б наповнити доволі кольоровим вмістом, у цій сірятині нічого путнього нема. Є

старі матюки і є герой, запевнення якого, що йому 34 роки, не переконують: бо це все той же вічний інфант пубертатного віку, який ніколи не дорослішає, який кочує по сторінках писань Андруховича і Жадана з року в рік, з десятиліття в десятиліття). Так от, жіночі портрети опуса – побудовані за однією тричленною схемою-трафаретом: 1)зачіска (убір), 2)одяг, 3)взуття (ноги). Наприклад: біле фарбоване волосся – лікарняний халат – капці; кепка – купальник – боса і т.д. За такими схематичними пунктами, «чтоб не утруждатися», і печуться «прийоми» подібних «романів». Так це література, запитаємо, чи не-література?

Невже не ясно?

...А М.Дочинець продовжує: «Письмаки зі шкіри пнуться, аби привернути до себе увагу читача. Нагодовані хлібом і далі очікуватимуть від митців штукарств і видовищ, синтетичної біжутерії, яку ті називають «новими формами», постмодернізмом... Неандерталець і сучасна людина однакові в одному – будові мозку й душевній організації». А що ж письменник вважає літературою? Наприклад, прозу К.Паустовського і С.Довлатова. (Та в нас їх просто не знають! Режисер Театру російської драми ім. Лесі Українки Михайло Резнікович за голову береться: як йому викладати студентам в Інституті ім.І.Карпенка-Карого, якщо вони не знають навіть п'єс Грибоедова та Островського (в кращому разі, думаю, вони плутають драматурга О.Островського із М.Островським, автором роману «Как закалялась сталь»)...

На питання: «Яку книжку, на вашу думку, має прочитати кожен? Що б ви порадили нашим читачам?» М.Дочинець відповідає: «Послання апостола Павла. Це не просто високе письмо, це – живописання. Це верховини стилю, думки, енергетики духу».

У час відходу від Бога, блюзнірських пародій на християнські цінності, незнання біблійних сюжетів, невігластва в церковних питаннях, страшного духовного занепаду людини – справді незвичний заклик, але й рятівний.

1. Базилевський В. Хам тріумфуючий: психологія плебейства // Літературна Україна. – 2010. – 11 листопада. 2. Гессе Г. Письма по кругу. Художественная публицистика. – М.,1987. 3. Дочинець М. Книжка – це зворушливі моменти зустрічі з власною душею // Літературна Україна. –2010. – 25 листопада. 4. Драч І. Вибрані твори: В 2 т. – Т.2. – К.,1986. 5. Забужко О. Кожен серйозний письменник рано чи пізно виходить на рівень «особистих поррахунків» зі своєю країною // Дніпро. – 2010. – № 6-8. 6. Смолич Ю. Розповіді про неспокій // Твори: У 8 т. – Т.7. 7. Тодоров Ц. «Поняття літератури» та інші есе. – К.,2006.